

GENCİNE

Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Cilt: 4 Sayı: 7 Yıl: 2024 & Volume: 4 Issue: 7 Year: 2024
www.gencinedergisi.net

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA CADİ TİPİ *WITCH TYPE IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE*

Esen DEMİRHAN*

Öz

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatında bir tip olan cadı tipi ve cadı tipinin divan edebiyatındaki metinlere yansımaları açıklanmaya çalışılmıştır. Cadının klasik Türk edebiyatı divanlarında farklı isimlerle de bahsi geçmektedir. Dilimize Farsça'dan geçen cadı sözcüğü; sihirbaz, büyücü, gulyabani, vampir, acûze, huysuz, çirkin, ihtiyar, geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak ve benzeri anlamları vardır. Cadı olağanüstü bir varlık olarak nitelendirilerek, kötülük ve büyü ile ilişkilendirilmektedir. Divan şiirine de baktığımız zaman cadıya ait çeşitli özellikler görmüş oluyoruz.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, cadı, tip

Abstract

In this study, we tried to explain the witch type, which is a type in classical Turkish literature, and its reflection on the texts in divan literature. The witch is also mentioned under different names in classical Turkish literature divans. The word witch comes to our language from Persian; It has the meanings of magician, sorcerer, ghoul, vampire, helpless, grumpy, ugly, old, ghoul who is believed to wander at night and harm people, and similar meanings. The witch is described as an extraordinary being and is associated with evil and magic. When we look at Divan poetry, we see various characteristics of the witch.

Keywords: Classical Turkish literature, witch, type

* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

GİRİŞ

Cadılar olağanüstü varlıklar olarak nitelendirilip büyü, sihir ve kötülük ile ilişkilendirilmektedir. Türk kültüründe kötücül özellikler taşıyan, olağanüstü varlıklara ait çeşitli inanışlar bulunmaktadır. Bu olağanüstü inanışlardan biri olan “cadı, cadılık”: Türk inanç sistemi içerisinde büyüler yaparak loğusa kadınlara, bebeklere ve yeni doğan hayvanlara zarar veren bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminde Kafkaslar, Balkanlar ve Rumeli Topraklarında cadının varlığına dair düşünceler yoğun bir biçimde yaşamıştır. (Yılmaz, 2022, s.7) Cadılık, aslen erken dönem pagan toplumlarında görülen bir âdettir. Ortaçağ Avrupa’sında da engizisyon tarafından büyücülükle ve geceleri dolaşarak insanlara kötülük etmekle suçlanan binlerce kişi, “cadı” oldukları iddiasıyla işkenceye ve ölüme mahkûm edilmiştir. Osmanlı Devletine baktığımızda ise yine cadılıkla suçlanan ve bu nedenle yer değiştirme, öldükten sonra mezarı açılarak yakılma gibi birtakım cezalara çarptırılan kişilerin var olduğunu görürüz. (Doğan, 2013, s.2)

Farsçadan dilimize geçen cadı sözcüğü farklı kelimelerle anılmaktadır. Lügat-ı Remz-i’de cadının karşılığı “sihirbaz, sâhir” olarak geçer. (Hüseyin Remzi Efendi, 1888) Cadı geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak, huysuz, çirkin, ihtiyar kadındır. (TDK, 2005) Lehce-i Osmanî’de mezardan çıkan gûl, kara koncolos, cadı, sehâr, bed-likâ(huysuz, kötü huylu), bed-hu(çirkin), koca karı olarak (Ahmet Vefik Paşa, 1876), aynı zamanda gulyabani, vampir, acuze, çok güzel göz anlamlarıyla karşımıza çıkar.(Devellioğlu, 2004, s. 237) Câdû birçok milletlerin efsanelerine girmiş olan hortlak, mezarından çıkıp insanı boğan ve kanını emen dirilmiş ölü anlamındadır. Cadı ile vampirin farkı, cadının daha ziyade bir kocakarı şeklinde tasavvur edilmesindedir. (Pakalın, 1993, s. 259)

Divan şiirine baktığımız zaman cadıya ait çeşitli özellikleri görmek mümkündür. Cadı güya saç telleriyle sihir yapan büyücü bir kadındır. Edebiyatımızda bir görüşte insanı büyüleyen, cazibeli, oynak dilber yerinde ve göz, gamze, saç vasfında kullanılmıştır. Divan edebiyatında sevgilinin gözü, gamzesi, saç cadılık özelliklerine sahiptir. (Onay, 2016, s.101)

Divan şiirinde güzel göz; görünüş bakımından büyükçe ve elips şeklinde; renk açısından siyahtır. Göz güzelliğinden ötürü büyüleyici bir özelliğe sahiptir. Sevgilinin gözleri sevgiyi, merhameti olduğu gibi aynı zamanda zâlimliği, acımasızlığı da bünyesinde barındırır. Gözün iriliği, siyahlığı, ürkekliği, nazı ve cilvesi, şühluğu ve büyüleyici güzelliği âşığı kendine çeker; acımasızlığı, kan dökücülüğü ve saldırganlığı onu yaralar; aklını, gönlünü sabrını ve kararını yerle bir eder. (Erdoğan, 2013, s.37) Böylece âşığı bir rûh hâlimden başka bir rûh hâline sürükler ve böylece cadı ile ilişkilendirilir.

Dîvân şiirinde gamze; kaş, göz ve kirpiklerin yardımıyla ortaya çıkan yan bakış olarak tanımlanır. Âşığı yaralayıcı özelliklere sahip bu bakış genellikle kılıç, ok, hançer, neşter, makas, iğne gibi kesici ve delici âletlere benzetilir. Yine sevgilinin gamzesi de bir büyü kaynağıdır.

Divan edebiyatında saç ise genellikle uzun, yüzün iki tarafından sarkık, kıvrım kıvrım, dağınık, siyah ve misk kokulu olarak ele alınır. Saçın en belirgin özelliği siyah renkli olmasıdır. (Gönel, 2010, s. 197) Saçların ise cadı ve büyücü olarak ele alınmasında sevgilinin saçının her bir teline binlerce gönlü bağlayabilecek kabiliyete

sahip olması ve büyücülükte büyü yapılacak kişinin saçının kullanılması etkilidir. Renk, şekil ve kokusu dolayısıyla saç etrafında birçok hayal oluşturulmuştur.

Divan şiirindeki örneklere bakıldığında içinde “cadı” geçen beyitlerde çoğunlukla cadının büyüleme özelliğinden bahsedilir. Bununla birlikte büyü ya da sihir sadece cadiya atfedilmez. Büyü ya da sihirle anılan başka varlık ya da kişiler de vardır. Bunlara ait özellikler de zaman zaman beyitlere yansır. Örneğin büyücülerin piri Hârût ile Mârût’tur. Cadı büyü yaptığını hiç belli etmez. Büyüsü çeşit çeşittir. Rüzgâra, süpürgeye veya küpe binerek uçabilir. Su üzerinde durabilir, ateşte yanmaz. Kötülük, zulüm, kan dökme onun işidir. Sâhir, sehhar, füsûnger gibi eş anlamlılarıyla da edebiyatta yer edinen câdû daha çok fitne, hîle, Bâbil, Hârût gibi kelimelerle birlikte kullanılır.

Câdû veya büyücü bir de şairin kendisine yakıştırdığı sıfat olarak karşımıza çıkar. Bunun nedeni ise söylediği şiirin sihir gibi oluşudur. (Pala, 2000, s.102)

1. CADILARIN ÖZELLİKLERİ

1.1. Büyücülük:

Cadılar bazı özelliklere sahiptir ve bazı kaynaklarda cadıların bu özelliklerinden bahsedilmiştir. Halk inanışlarına dayanan bu özellikler, divan edebiyatında şairlerinin beyitlerine de yansımıştır. Bu özelliklerden biricadıların büyü yapmasıdır. Cadıların bağlama, kilit açma, kendini çeşitli hayvanlara çevirme ve nesnelerin şeklini bozma gibi büyüler yaptıkları da gözükür.

1.1.1. Efsun:

Klasik Türk şiirinde ortaya konan sihir olgusu en fazla sevgili ve başta sevgilinin câdû gözleri olmak üzere onun güzellik unsurları çevresinde gelişir. Efsun büyücülerin, üfürükçülerin okuduğu dua manasına gelir. (Onay, 2016, s.184.) Efsun, canlılar üzerinde sözle, işaretle veya herhangi bir yolla iyi veya kötü bir etki bırakmayı ifade eder. Cadılar gibi sevgili de güzellik unsurlarıyla aşığı büyüler.

Rûy-ı âteşnâki üzre saçma hâlin ‘arz idüp /

Yakdı ol câdû beni kendine efsûn eyledi

Nebzî Divanı, g. 450/3

1.1.2. Bağlama Büyüsü:

Cadılar saç kullanarak bağlama büyüsü yapar:

Gönül hayranım efsûnkârî-i câdû-yı gîsûya

Ki bin aşüfteyi bend eylemiş bir 'anberîn mûya

Bağdatlı Esad Divanı, g. 253/1

Bağdatlı Esad bu beyitte, sevgilinin büyücülük yapan saçına hayran olduğunu ve çıldırırçasına seven binlerce aşığı bu anber kokulu saçına büyü yaparak bağladığını söylüyor. Anber ise saçın güzel kokusu ile ilişkilendirilir. Anber; ada balığının

bağırsaklarından toplanan, yumuşak ve misk gibi kokan kül renginde bir maddedir. (Devellioğlu, 2015, s.37) Rengi siyaha yakındır. Bu özellikleri nedeni ile saça benzetilir. Gönülleri bağlamak için saçlarını kullanan sevgili saçlarındaki anber kokusunun güzelliğinden yararlanır ve aşığı büyüler. Sevgili anber kokulu saçı ile âşığıtuzaga düşürür.

Sihr idüp câdû gözün zülfiñe bend itdi beni
Eyledi 'aşkıyla memlû sine vü cân u teni
Yog-imiş sende hakikat böyle bilmezdim seni
Âşinâ olup 'adûya şimdi terk itdiñ beni
Âferîn ey dil-rübâ tahsîn saña tahsîn saña

Nebzî Divanı, muh. 58/III

Şair aşığın canının saçın ucunda asılı olduğunu söyler. Şair; aşığın, sevgilinin gözünün büyü ile saça bağlandığını belirtir. Cadıların saç kullanarak büyü yaptıklarını da hatırlatmaktadır."

.1.3. Kilit Açma:

*Va'de-i vasl eyleyüp çeşmün açar dil bendini
Nitekim câdûlar efsûn ile açarlar kilid*

Emri Divanı

Emri cadıların büyüyle kilit açtıklarını söyleyerek sevgilinin büyüleyici gözlerinin, adeta cadıların büyü ile kilit açtıkları gibi gönül bağı açtığını belirtir. Gözün gönül bağı açmasını cadıların kilitleri büyüyle açmasına benzeterek göze büyüleyiciliğinden dolayı cadılık özelliği verilmiştir.

1.1.4. Sihirle Çeşitli Hayvanlara Çevirme:

Sihirle Yılan Yapma:

*Görüp miskin saçın ey cân-ı miskin genc-i vasl umma /
O bir câdû imiş kim sihr ile kendün yılan itmiş*

Emri Divanı

Emrî beyitinde sevgilinin saçını bir cadı gibi sihirle yılan yaptığını söyler ve o misk kokan saça aldanmamasını söyler. Misk veya müşg ceylan göbeğinden çıkarılan kokudur. (Onay, 2016, s.49) Eskiden hazinelere büyü yapılır ve onları korumaları için yılanlar görevlendirilmiştir. Saçın miske benzetilmesi, kokusundan ayrı olarak rengi dolayısıyla. Bunun yanında misk ve elde edildiği nâfe ile alâkalıdır ve rengi siyahtır. Misk kelimesi aynı zamanda perişan, dağınık, yüzü yerde anlamlarında saç için kullanılır.

Sihirle Ceylan Yapma:

*Dünbâl-ı çeşm-i yâra uyup gitme ey gönül
Câdûdur itdi kendüzini sihr ile gazâl*

Emri Divanı

Emrî bu beyitte sevgilinin bir cadı gibi kendini sihirle ceylan yaptığını ve gönlün ceylanların gözü kadar güzel olan gözlerine aldanmamasını söyleyerek onu uyarıyor.

Sihirle Sinek Yapma:

*Hayâl-i hâl-i câdûsı dile sihr itmege gelmiş
Meges şeklinde zahm-ı sineden hûn-ı ciger sormuş*

Emri Divanı

Emrî cadı benin kendisini görmeden sadece hayaliyle bile gönülde sihir yapma etkisine sahip olacağını belirtiyor. Sevgilinin beni âdeta bir cadı gibi sihir ile kendisini sinek şekline getirmiştir. Sevgilinin beni, hem rengi hem de küçüklüğü sebebiyle sineğe benzetilmiştir.

1.2. Cadılar ve Olağanüstülükler:

1.2.1. Suda Batmama:

Cadıların suya girdikleri zaman suya batmadıkları düşünülür. (Pala, 2002, s.102)

*Ruhuñ üstinde zülfüñ tursa tañ mı
Meseldür bu ki batmaz suya câdû*

Mesîhî Divanı, g. 200/5

Mesîhî bu beyitte cadıların suya batmama özelliğini belirtmiş ve yanağını suya, yanağın üzerindeki saçı ise suya batmayan bir cadıya benzetmiştir.

*Ruhuñda hâl-i fettânuñ görelden
Bilindi bu ki batmaz suya câdû*

Necâtî Beğ Divanı, g. 441/4

Necati bu beyitle hem cadıların suya batmama özelliğine değinir hem de sevgilinin yanağını suya, benini de fitneci bir cadıya benzetir:

*Görüp zülfüñ ' izâruñ üzre bildüm
Mukarrer batmaz imiş suya câdû*

Baki Divanı, g. 398-2

Baki de beyitinde cadıların suya batmama özelliğini belirtmiştir. Yanağın üzerindeki saçı suya batmayan bir cadıya, yanağı ise cadının batmadığı suya benzetmiştir.

1.2.2. Ateşte Yanmama:

Cadıların ateşte yanmadıkları düşünülür (Pala, 2002, s. 102).

Gözüm yaşıyla ahumdan usanmaz hâl-i ruh-sâruñ

Ki yohsa suya gark olmaz o câdu oda yanmaz mı

Livâyî Divânı, g. 430/5

Livâyî beyitinde cadıların suya batmama özelliği ile birlikte ateşte yanmadıklarını da söyler. Sevgilinin yanağındaki beni ateşte yanmayan suya batmayan bir cadıya benzetir.

Gamzesi âteş-i sûzana girer bir câdû

Ne dil-i şu'le-feşân ne alev-i âh bilir

Nefî Divânı, g. 42/4

Beytinin ilk mısrasında Nefî, sevgilinin bakışlarının yakıcılığından ve cadılığı dolayısıyla bundan etkilenmeyişinden söz eder. İkinci mısradan ise aşığın yanan gönlünü ve alev gibi olan ahlarnı anlatır. (Nayır, 2011, s. 5) Burada yakan cadı sevgilidir, yanan ise aşıktır. Cadıların yanan ateşe girebildiklerini görüyoruz.

1.2.3. Büyüden Etkilenmeme:

Ne sihr u fûsun ne zer u sîm u ne hamâ' il

Te'sîri yok ol câdûya evfâk tayanmaz

Hafîd Divânı, g. 108/7

Tılsım esrarlı ve tabiatüstü bir güç taşıdığına inanılan nesne veya herkesin bilip çözemeyeceği gizli şey olarak tanımlanır. Eskiden gömülü hazinelerin bulunmaması için dua okutulur ve bu tılsımlı hazineleri bir ejderhanın beklediğine inanılırdı. Defineyi koruyan yılanın hazineyi kırk yıl beklediği, bu müddet bitince tılsımın bozulduğu düşünülürdü." (Onay, 2016, s. 410).

1.2.4. Küpe Binme:

Cadıların küpe bindikleri düşünülmektedir. Cadıların bu özelliğiyle ilişkili şunlar söylenir: Cadı büyücülük yapar, küp üstünde veya süpürgeye binmiş olarak uçar (Nayır, 2011, s. 4).

Hum-süvâr-ı mihbere oldukda Câdû-yı kalem

Söz degüldür midhatında sihr ile efsûn bulur

Bosnalı Sâbit Divânı, k. 4/26

Bosnalı Sâbit bu beyitte kalemini bir cadıya benzetmiştir. Cadıların bindikleri küpü de mürekkep hokkasına benzetmiştir. Kalem yazmaya başladığı zaman sözleri sadece söz değil âdeti birer büyü ve sihir gibidir.

Bu beyitte de cadıların küpe binme özelliği verilmiştir;

Hayal-i çeşmüni gönlümde her kim

Göre dir küpe binmiş bak bu cadu

Sehi, G /6

Gözünün hayalini gönlümde her kim görse, der ki bak bu cadı küpe binmiş (Nayır, 2011, s.4).

Ahmet Talat Onay cadıların küpe binme özelliğiyle ilgili şunu söyler: “Dilimizdeki öfkesinden küplere bindi sözü cadıların hiddetle küpe binip uçarken sihir yaptıkları hakkındaki rivâyetten doğmuş bir tâbir olsa gerek.” (Onay, 2016, s.101)

1.3. Cadıların Kişilik Özellikleri:

1.3.1. Kibirli:

Gözün âyineyi koymaz elinden /

Bu cādû-yı siyeh hod-bîn degül mi

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 125/2

Kadı Burhaneddin beyitinde siyah gözü aynayı elinden bırakmayan bencil bir cadıya benzetmiştir. Aynı zamanda beyitte cadıların hodbîn kişilik özelliğini görüyoruz.

1.3.2. Zalim:

Ne zâlim cādûlar şol hûnî gözler /

Ki gözler cânı bu mîzân içinde

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 1195/9

Kadı Burhaneddin kanlı gözleri cadıya benzeterek, cadıların zalim oluşlarını kanlı gözlere atfetmiştir.

1.3.3. Fitneci:

Dahu nev-reste iken ‘âleme âşûb oldu /

Görinüz ol gözi cādûyı ne fettân olacak

Nebzî Divanı, g. 288/4

Fettân, fitne ve fesâda teşvik eden, ayartan, fenâlık yapan anlamındadır. (Devellioğlu, 2015, s. 301) Aşığın aklının başından gitmesi sevgilinin bakışlarının kargaşa yaratması bir bakıma gözlerinin sihri sebebiyledir. Burada cadıların kötülük yaptıklarını da anlamış oluyoruz.

1.3.4. Kötü Kalpli:

Kanmadı fitneden kanum içüp kara gözüñ /

Bu cādû-yı siyâh-dilüñ kasdı dîn ola

Ahmedî Divanı, g. 2/5

Ahmedî beyitte sevgilinin acımasızlığından bahsediyor. “Gözü kara” ifadesi hem sevgilinin gözünün rengini hem de sevgilinin fitne çıkararak âşığın kanını döktüğünü anlatmaktadır. Sevgili âşığa eziyet etmektedir. Beyite geçen “kara göz” ve

“siyah-dil” sözleriyle sevgilinin fiziksel özelliklerini ortaya koyuyor. Aynı zamanda da bu ifadelerle gözleri kararmış ve kalbi katılaşmış olan cadı suretinde bir insan görüntüsü oluşturuyor. Sevgilinin cefâ çektirme, kötü davranma özelliğini de cadıya benzetmiş oluyor.

1.3.5. Kan Dökücü:

Gâh 'akl u gâh dîn ü gâh cân alur gözün /

Neler eyler halka gör bu câdu-yı hûn-hâreyi

Ahmedî Dîvânı, g. 659/4

Ahmedî beyitinde gözün kan döken bir cadı olduğunu söylüyor. Kan döken bu cadının bazen bir katil gibi insanların canını aldığını bazen dinine ve aklına kast ettiğini anlatmaktadır. Beyitten cadıların can alıp, kan dökme özelliklerinin olduğunu anlıyoruz.

2. SEVGİLİNİN UNSURLARI VE CADILIK

Divan şiirinde sevgilinin başlıca güzellik unsurları olarak "yanak, alın, saç, kaş , göz, kirpik, ağız, dudak, çene, diş , hat, ben ve gerdan'ı sayılabilir. (Akün, 1994) Divan şiirinde sıkça bahsedilen güzellik unsurlarından sevgilinin gözü, saçı ve beniyile ilişkili olarak beyitlerde “cadı” sözcüğüne yer verildiği görülür. Divan şairleri bu üç güzellik unsurunun büyüleyici olduklarını vurgulamak için bu unsurları cadıyla ilgili çeşitli benzetmelerle anlatırlar. (Nayır, 2011, s.5)

Divanlardaki beyit örneklerinde cadı ateşte yanmamak, suya batmamak, küpe binip uçmak gibi özellikler ve kötü kalpli olmaları, zalim olmaları, can almaları gibi özelliklerin yanında daha çok büyü yapma özelliği ile de konu edilir. Bu inanışlar beyitlerde yer alır. Çoğu zaman beyitlerde büyü yapan kimselerle cadı arasında belirli bir ayırım yapıldığını söylemek mümkün değildir. Cadıların büyü ve sihir yapan varlıklar olduğu inancı da beyitlerde cadıyla ilişkilendirilerek sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarının anlatılmasına neden olmuştur. Sevgilinin beni, gözü ve saçı aşığı büyüler. Sözlüklerde cadı, bir kadın olarak kocakarı şeklinde tanımlanır. Ancak divan şiirinde güzellik unsurları anlatılırken sevgilinin cinsiyetine yönelik bir tespit bulunmak zordur. (Nayır, 2011, s.10) Büyü ve sihir birer güç unsurudur. Divan şiirinde ise aşığın karşısında güçlü bir sevgili vardır. Sevgili çeşitli özellikleriyle aşığı etkiler. Bu durumda sevgiliye hem olağanüstülük katmak hem de onun aşık üzerindeki etkisini vurgulamak için sevgili çeşitli güzellik unsurlarıyla aşığı âdeta bir cadı gibi büyüler.

2.1. Gözve Gamze:

Sevgilinin güzellik unsurlarından gözle ilgili olarak farklı kelimeler ve benzetmeler kullanılmıştır. Sevgilinin gözüyle (ayn, çeşm , dide) ilgili benzetmelerin yanı sıra gözün nasıl baktığı (gamze, nigah) da divan şiirinde yer almıştır. Divan şairlerinin "cadı" kelimesini en çok sevgilinin güzellik unsurlarından olan gözle kullandığı görülür. Göz divan edebiyatında, sevgilinin en fazla söz edilen güzellik unsurlarından biridir. Sevgiliye ait bütün özellikleri kendisinde taşır. Sevgilinin gözleri cadı, sahir, sehhar, büyücü ve hilebaz gibi terimlere sıkça benzetilir. Sevgilinin gözü

daima sihir gücüne sahiptir ve aşıkları büyülemekte üstad konumundadır. (Pala, 2000, s.101)

Gamze ise sözlükte, süzgün bakış, çene veya yanak çukurluğu olarak nitelendirilir. (Devellioğlu, 2015, s.318) Gamzenin cadı şeklinde tasavvuru onun büyü yapması ve bu suretle fitne çıkarmasıyla ilgilidir. Divan şiirinde sevgilinin bakışı gamzeyi doğurur ve bu gamzede binlerce anlam vardır. Aşık bakışın manasını çözmekte güçlük çeker. Gamze yalnızca bakışa dayanmayıp göz, kaş, kirpiğin birlikte orataya koyduğu bir harekettir. Sevgilinin gamzesiyle bir çok şey arasında benzerlik kurulur. Bunlardan biri de gamzenin fitneler koparması ve bela olmasıdır. Bazen cadı, büyücü ve sihirbazdır. Bunun da nedeni yine fitne ve kargaşadır. Gamze aşığın uykusunu bile kaçıran bir büyücüdür. (Kardaş, 2011, s.11) Gamze sevgilinin âşığa sıkıntı ve cefâ çektirmek için kullandığı ve katil olarak adlandırılan gözün en önemli silahlarından biri olarak düşünülür. Aynı zamanda aşığın gönlünü etkilediği için de cadûya benzetilir.

2.1.1. Cadıya Benzetilme:

Göz cadılık eder;

*Gözün ne cādûlîg eyler benün ne dâm kılur /
Saçun kemendi ho âlemde nik ü bed aparur*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 829/4

Kadı Burhaneddin gözün büyüleyici özelliğinden bahsederek gözü bir cadıya benzetmiş ve gözün cadılık yaptığını belirtmiştir. Bunun yanında benin tuzağa düşürme özelliğinden bahsetmiştir.

Gamze cadılıklar eder:

*Mülk-i hüsnî Bâbilistân eyle sihr-i nâz ile
Gamze cādûluklar itsün çeşmiñ efsûn eylesün*

Esad Divanı , g. 142/5

Sevgili, bir güzellik ülkesidir. Onun gözünün yaptığı sihirler ve gamzesinin ettiği cadılıklar güzellik ülkesini Bâbil şehrine çevirmiştir. Bunun sebebi, büyüün dünyaya Bâbil'den yayılmış olmasıdır. İnsanlara büyü ilmini öğreten Hârût ile Mârût, Bakara Suresi'nin 102. ayetine göre, Bâbil şehrine gönderilmiştir. Bâbil şehri klasik şiirde daima büyücülük ile birlikte anılır (Aslan, 2015, s. 7).

2.1.2. Nergise Benzetilmesi:

“Nergis, divan şairlerinin en çok ilgilendikleri çiçeklerdendir. Beyaz ve sarı renkli taç yaprakları, çiçek kısmının yuvarlak olması, suya ihtiyaç duyması, taç yapraklarının yere yakın ve eğik olması, kokusuz ve meyvesiz olması, ince ve zarif görüntüsü açısından şiirlerde kullanılmıştır. Bu bakımdan nergisin klasik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgilinin gözü ile benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır.”(Bayram, 2007, s.209)Divan edebiyatı şairleri sevgilinin gözlerini nergise teşbih ederek çok kullanmışlardır. Bu benzetmeye dair birçok şey söylenmiştir.

Ortasındaki yeşil kısım uzaktan siyah rengi andırır. İşte şairlerimiz bu yuvarlaklıktan, siyahımsı görünmesinden dolayı göze, yaprakları da kirpiklere benzetmişlerdir.

Göz nergis şeklini alıp hançer gösterir:

Hey ne câdûdur gözün kim gülşen-i ruhsârda

Şekl-i nergisde turup Emriye hançer gösterür

Emri Divanı

Beyitte şair, sevgilinin cadı gözünün nergis şekline bürünüp hançer çekerek aşığı yaraladığını söylüyor.

Cadı göz nergis-i şehlâdır:

Bu şeb ol çeşm-i câdû nergis-i şehlâ mudur mâni'

Hayâle hâb gelmez başka bir hulyâ mudur mâni'

Bosnalı Fâzıl Divanı, g. 167/6

“Nergis-i şehlâ” süzgülün bakış anlamına gelir (Devellioğlu, 2015, s. 962). Nergis mahmur bakışı andırır. Sevgili bir bakışıyla âşığın gönlünü allak bullak eder. Âşık bu göze bakınca kendinden geçer. Ne dediğini, ne ettiğini bilemez olur. Nergis-i şehlâ, etkileyici ve süzgülün bakar, gözün bu baygın bakışını cadıya benzetmiştir.

2.1.3. Büyü, Sihir Yapma:

göz sihir yapar::

Ham iden kaddini 'uşşâkın ol ebrûdır hep

Eyleyen mekr u fesûn-ı nergis-i câdûdır hep

Hafid Divanı, g. 18/1

Göz bir cadı gibi sihir ve büyü ile aşıkları büyülemektedir.

Dün etibbâya didim ahvâlimi bir bir bakup /

Didiler mekr eylemiş bir gamzesi câdû saña

Nebzî Divanı, g. 102/3

Cadı gamzenin büyü yapması sebebiyle âşık büyülenmiş bir haldedir. ”

Aklı esir eder:

Gözleri câdûlayıp kıldı bu aklımı esîr /

Zülfi silsilesine bağladı inanmadı

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 489/3

Sevgili gözleriyle aşığı büyüler ve bu büyü sayesinde âşığın aklını esir eder.

Sarhoş eder:

Şundan berü ki câdû gözün çavın işitdüm

Esruk yatıban oynamagı her dem iş itdüm

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 208/1

Şair beyitte, "Cadı gözünün şöhretini işittiğimden beri, her zaman sarhoş gezmeyi iş edindim.)" demektedir.

Hayrete düşürür:

*Hammâmda câdû göziyle mîm ağızım /
Gördüm su olup eriyiben tasına düşdüm*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 519/4

Âşık sevgilinin cadı gözün büyüünü ve mim gibi ağzını görünce hayrete düşüp bir su gibi eriyip tasına düşmüştür. Şairlerimiz sevgilinin ağzını pek çok şeylere benzetmişler ve hatta küçük ve dar olanları inkâr bile etmişlerdir. En garibi ağzı Arap harflerinden mim harfine benzetmeleridir. Bu harf şekli yönüyle başı yuvarlakça ve ortası açık yazılır (Onay, 2016, s. 294).

Gönlü çaresiz bırakır:

*Gözleri câdûlardur efsûn bilür tutacı
Gönlüm ol ortalıhda bî-çâredür ne çâre*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 706/4

Hasta ve tutkun eder:

*Gözün gönüli kılur hasta câdûlukıyla
Bu derde derdden özge devâsı yoh nidelüm*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 143/3

Göz bir cadı gibi büyü ile aşığın gönlünü yaralar ve onu hasta eder. Bu hastalığın da bir devası yoktur ancak gözün cadılığa devam etmesi bu derde deva olabilecektir.

*Böyle şûrîde beni ol kad-i dil-cû itdi
Her ne itdiyse baña ol gözi câdû itdi
Dil-i bî-çâremi aşüfte o meh-rû itdi
Dile sordum saña şeydâlığı kim hû itdi
Gösterir zülf-i semen-bûymı kim bû itdi*

Bosnalı Fâzıl Divanı

Sihri helaldir:

*Yârun biline key bahucağaz hayâl imiş
Sihri şol iki câdû gözinün helâl imiş*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 312/1

Usta büyücüdür:

*Hezâr efsûn ider câdû gözün ki /
Birisin bulmamışuz sîmiyâdan*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 578/4

Harut-Marut'tan üstündür ve Babil ile ilişkilendirilir:

*Dü çeşmin sihrini Hârût eger görse
İderlerdi ol iki cadû-yı sehîhâre eyva'llâh*

Bağdatlı Esad Divanı, g. 237/6

*'Akl sevâdâya düşüp zülfi sevâdında anuñ
Gözler efsûnına fitne câdû-yı Bâbil ola*

Ahmedî Dîvânı, g. 19/4

Sihir ta'lim eylemekde gamze-i câdû-yı dost

Çâh-ı Bâbilde eder Hârût-ı fettân ile bahs

Ahmed Paşa Dîvânı, g.22/4

2.1.4. Katildir:

Büyücülük ve cadılık sevgilinin gözünün genel vasıflarındandır. Sevgili kan dökücü ve büyüleyici özellikleriyle birlikte âşıkları yaralar ve kan döker:

*Niçe bir şol câdû gözün kasd-i cân ü dil kıla /
Niçe bir şol ince bilün bu tenümi kıl kıla*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 78/1

Cadı göz bu beyitte kan döker:

*Ol türkî gözel oldı cânımı /
Câdû göz ile dökdi kanımı*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 566/1

*Cânını Ahmedînüñ alam dir-imiş gözünü /
Ol câdunuñ ne kînesi var bu garîb-ile*

Ahmedî Dîvânı, g. 581/6

Cadı gamze âşıklara kıyar, zulm eder:

*Elinde hançer-i nâz-âteşîn yâd ehle mest olmuş
Kıyar 'uşşâkına ol gamze-i câdûyı gördün mi*

Ferîdûn Divanı, g.154/8

Büyücü süzgülün bakış öldürücüdür:

Sevgili gibi gözleri, bakışları da büyücü, cadı olabilir ve fitne çıkarabilir. Şair, sarhoşçasına göz ucuyla naz edip aynı zamanda hançer çekebilen bir sevgiliyi daha önce görmediğini, söyler:

*Göz ucuyla nâz ider mestâne hem hançer çeker
Görmedim ol gamze-i câdû gibi fettân mest*

Nefî Dîvânı, g. 24/2

Sevgilinin bakışları sarhoş gibi göz ucuyla naz eder, bir yandan da hançer çeker. O büyücü süzgülün bakışlar gibi fitne çıkararını (daha önce) görmedim (Özkan Bahar, 2020, s. 9).

2.1.5. Fitneler Çıkarır:

Zülfüñ kemendine dutılıp 'akl ola esîr

Câdû gözüñe fitne senüñ hûr-ı 'ıyn ola

Ahmedî Dîvânı, g. 34/2

Beyitte göz fitneler eden bir cadıya benzetilmiştir. Sevgilinin cadı gözlerinin fitnesi gözüne huri melek gibi görünür. Aşık sevgilinin saçlarını görünce aklı onun saçlarına tutulup esir olur. Saç şeklinden ve aşıkları kendine bağlamasından dolayı kemende benzetilir. Kemend birtakım varlıkları avlamak için kullanılan bir av aracıdır. Şekli itibariyle halka halinde veya uçları kıvrıktır. Sevgilinin saçlarının da uçları kıvrıktır. Bu kıvrımlar halka şeklini andırır. Sevgilinin saçlarına asılmış olan aşığın aklıdır.

Cadı gözün fitnesinden dünyada güvenlik kalmaz;

Senüñ câdû gözüñüñ fitnesinden

Cihânda kalmadı emn ü emân hem

Ahmedî Dîvânı, g. 458/3

Dilberün işi itâb u nâz olur

Çeşm-i(çeşmi) câdû gamzesi gammâz olur /

İy gönül sabr it tahammül kıl ana

Yara irişmek işi az o az olur

Kadı Burhaneddin Divanı, t. 1371/1

2.1.6. Okçudur:

Âşığın üzerinde etkili olan sevgilinin gözleri, anlamlı bakışlarıyla âdetâ âşığa bir şeyler anlatır. Bu anlatış bazen ok biçiminde âşığın gönlüne girip onu yaralar.

Okçu olan cadı göz uyuyan gönlü uyandırır:

Hufte gözi tek görmedi âlem gözi ohçı /

Ki hufte dili câdû göziyile oyara

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 329/3

Cadı göz gamze okları atar:

Câdû gözi gamzelerinün ohlarıyile

İnsâf vire hayder-ı kerrâra gerekdür

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 673/5

Cadı gözün süzgün bakışı Hz. Ali'nin güçlü savaşçı özelliği ile birlikte verilmiştir. Cadı göz okçu özelliği ile ön plana çıkmıştır. Kerrâr, döne döne hamle eden demektir. Haydar ise arslan demektir. (Onay, 2016, s.54) Aslan, en eski dönemlerden beri hemen bütün milletlerde olduğu gibi Araplar'da da kuvvet, cesaret, kahramanlık sembolü sayılmış ve bu sebeple Hz. Ali'ye de "Haydar" denilmiştir (TDVİA, 1998, s. 24). Hz. Ali'ye Haydar'ın yanı sıra "Haydar-ı Kerrâr" denilmekte ve bu durum da kelimenin lakap olduğunu ve ona savaştaki cesaret ve kahramanlığından dolayı sonradan verildiğini göstermektedir."

Sihir ile ok atar, kirpiği kılıç yapar:

*Meger câdû gözün sâhir saçunla bahse düşmüşler
Ki biri sihri ile tiritse mûyü biri mâr eyler*

Emri Divanı

Her zaman kazanan cadı göz gönle tuzak kurup ok atar:

*Sâhib-kırâna câdû gözün olalı karîn
Çekmiş kemânını gönüle eylemiş kemîn*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 1156/1

2.1.7. Avcıdır:

*Câdû gözün ü dâne benün dâm saçların
Sayd itmege cânımı kim al itdün eyle mi*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 509/2

*Câdû gözi cânımı şikâr ider /
Ben kulıyam ol anı inkâr ider
Tutagıyıçün şeker didüm idi
Gönüline geldi tekrâr ider*

Kadı Burhaneddin Divanı, t. 1380/1

Sevgilinin gözlerindeki bakışları da âşığı büyülemesi itibarıyla cadıya benzetilmiştir. Sevgili bu gözlerle sevdiğinin canını avlayan büyücüyü temsil etmektedir.

Cadı göz, gönül kuşunu avlar:

*Gönül kuşunu câdû gözün avladı şâhâ
Ne bahtulu bu kekligi şeh-bâza irişdi*

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 641/3

2.2. Ben

Divan şiirinde ben (hal), fülül, meges, nokta gibi klişe benzetmelerle anılır. İçinde cadı geçen beyitlerde sevgili aşığı beniyle büyüler.

2.2.1.Sihir Yapar:

Hayâl-i hâl-i câdûsı dile sihr itmege gelmiş

Meges şeklinde zahm-ı sineden hûn-ı ciger sormuş

Emri Divanı

2.2.2. Gönül Alan Bir Cadıdır:

Hal mi ya fitne-i devr-i kamerdür bu didim

Dil-sitan-ı cadudur bu habbetü's-sevda didi

Nâtîkî Dîvânı, g. 382/2

Yıldız ilmine göre gökteki bütün cisimlerin konumları ve dönemleri vardır. Bu gezegenler kendi dönemlerinde hakim olurlarmış. Diğer gezegenlerin dönemleri bitmiş ve devr-i kamer son devir olarak hüküm sürüyormuş. Kamerin birinci gökte bulunduğu inanılır. Fakat divan şairleri binlerce yıl sürdüğü tahmin edilen devr-i kameri değil her ay hilalden dolunaya değişmesine devr-i kamer demişlerdir (Onay, 2015, s.115-116, Pala, 2000: 141) Bu münasebetle devr-i kamerde fitnelerin çıkması ile hem ahırzaman hem de ay başlarında fitne çıkması inancı, delilerin azıtması gibi hususlarla birlikte ele alınmıştır (Onay, 2015, s. 44).

Habbetü's-sevdâ çörek otu demektir. Habbe (dane) ve sevda (siyah) kelimeleri dolayısıyla benin benzetilene olmuştur (Gönel, 2010, s. 358). Şair beni gönül çelen bir çörekotu olarak tasavvur etmiş ve bir cadıya benzetmiştir.

2.3. Saç

Divan şiirinde sevgilinin saçıyla (gîsû, mû, turra, zülf) ilgili klişe benzetmeler onun saçlarının dağınık , siyah ve misk kokulu olduğunu destekleyecek niteliktedir. Sevgiliyi güzelleştiren unsurlardan biri olan saç büyü aracı olarak kullanılır. Divan şiirinde "zülûf" olarak geçen saç sevgilinin büyü ile ilişkilendirilen özelliklerinin başında gelir. Sihir ile büyüünün saç teli ile yapılması, Harut ve Marut'un Babil'de saçlarından kuyuya asılması, divan şiirinde aşıkların sevgilinin saçlarına bağlı olduğu, sevgilinin siyah saçı ile yılan arasında benzerlik kurulması gibi nedenlerle sevgilinin saçları ile sihir ve büyü arasında bir ilişki kurulmuştur. Saçlar âşıklar üzerindeki etkisinden dolayı perişan, bela, fitne çıkaran, hileci, büyücü, tuzak, gönül avlayan, kargaşa yaratan gibi unsurlarla sıklıkla anılır. Bu tür benzetmelerde renk ve şekil hususiyetleri de göz önünde bulundurulmuştur. Saçların dağınıklığı ile âşıkların gönüllerinin perişanlığı arasında hep bir ilgi kurulmuştur. Saç şekli, kokusu ve rengiyle aşığı daima kendine bağlamıştır. Saçlar aşığı cezbeden aynı zamanda da eziyet eden özellikleriyle karşımıza çıkar. Aşıklar için saçlar yakalanmaktan, bağlanmaktan kaçılmayacak bir güzelliğe sahiptir. Aşıklar hem saça bağlanmaktan şikâyet ederler hem de ona bağlı kalmayı arzularlar.

2.3.1. Gönlü Yağmalar:

Gönüli gâret itdi câdû zülfi

Sanasın kudse ahun itdi küffâr

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 428/5

2.3.2. Büyüler:

Saçundan 'akl u dâniş 'aşkıma teslim olur güya

Ki câdûlar gibi imâna geldüler yılan görgeç

Sürûrî-i Acem Divanı, g. 32/2

Cadı saçın perçemi karanlık ve büyüleyicidir:

Gözlerin yağmacı Türkî Rûm ilinde çaldı tîg

Câdû zülfün turrası Çîn hanıdan aldı harâc

Nesîmî Divanı, g. 32/7

Şair, sevgilinin yağmacı gözlerinin Türklere ait Rum ilinde (Anadolu) kılıç salladığını, cadı zülfünün perçeminin de Çin hanından vergi aldığını söylemektedir. Türklerin yiğit ve savaşçı oluşlarına da atıfla sevgilinin gözleri ve kılıç gibi keskin bakışlarının âşığın gönül ikliminifethe koyulduğuna, zülfün de cadı misali karanlık ve büyüleyici yönlerinin oluşuna işaret edilmektedir. Nazik, 2018, s.13) Turra, fitnelerin başı olarak tasavvur edilir ve böylece ona aldatici, yan kesici vasıfları yüklenir. Tüm bu vasıflar sayesinde turra gönülleri avlayan, onlara tuzaklar kuran bir avcı olarak düşünülür. Turra için yan kesici sıfatı kullanılmıştır. Kâkül gönlü bağlamada o kadar maharet sahibidir ki, büyü ile hem gönülleri hem de kendisini bağladığı tasavvur edilir. Böylelikle turranın sahir sıfatı da açıklanmış olur.”

Akıbet gönlüm esîr etdin o gîsûlarla sen

Hey ne câdûsun ki âteş bağladın mûlarla sen

Nedîm Divânı, g. 103/1

O omza dökülen saçlarla sonunda gönlümü de esir ettin. Hey! Sen ne cadısın ki saç telleriyle ateşe bağladın.) Saç kılı sihir ve büyü yapma aracıdır. Bu duruma atıfta bulunduktan sonra sevgili ateş ve saç teli ile büyü yapan bir cadı olarak gösterilmiştir (Kardaş, 2018, s. 10).

2.3.3. Cadı Tuzağı Kurar:

Kılır gîsûsı içinde hezâr câdû kemîn

Temâmını niçe diye çü dil dimeye kemîn

Kadı Burhaneddin Divanı, g. 939/1

Sevgilinin saçının içinde binlerce cadı gizlidir. Bu cadılar aşığa tuzak kurar. Gönül bunların tamamını anlatamaz sadece birazını anlatacak güce sahiptir.

3. SANATKÂRLIK VE CADILIK İLİŞKİSİ

Divan edebiyatında şairler sanat güçlerini ön plana çıkarabilmek için cadının büyüleme, sihir yapma özellikleriyle benzerlik kurmuşlardır. Câdû veya büyücü şairin kendisine yakıştırdığı sıfat olarak karşımıza çıkar. Bunun nedeni ise söylediği şiirin sihir gibi oluşudur (Pala, 2000, s. 101).

Babil cadısı şairin sözünden büyü öğrenir:

Gözün vâsfında sihri Ahmedînüñ

Sözinden öğrenür câdu-yı Bâbil

Ahmedî Dîvânı, g. 384/9

Safha bir lahzada hârûtsitân oldu yine

Turfa efsun okudu bu kalem-i câdû-fen

Nedîm Dîvânı, k.2/3

Şairlerin sözleri büyü ve sihir olarak kabul edilir. Şairin kalemi bu sefer cadı şeklinde yeni bir efsun okur. Yani yeni bir söz söyler bu büyüdür. Bu büyü sayesinde sayfa aniden Hârutistan olur. Büyülerin yapıldığı yere dönüşür.

Zâtî'yâ sihr ile câdû gözi gönlüm alalı

Beni sehâr şanur kim ki görürse gazelüm

Zati Divanı

Şair kalemini cadı dilli olarak tanımlar ve kalemini mızrak ve kılıca benzetir:

Kahramânım nîze vü şemşîre çekmem ihtiyâc

Hâme-i câdû-zebân tîg u sinânımdır benim

Nefî Dîvânı, k. 12/3

Şair kendisini kahraman olarak tanımlayarak cadı dilli olan kalemini de kılıcı ve mızrağı olarak görüyor. Gerçek bir kahraman olduğunu söyleyerek kılıç ve mızrağa ihtiyaç duymadığını kullandığı asıl savaş aletinin kalemi olduğunu söylüyor.

Tâ ki vâsf-ı gamze-i câdû-yi dil-ber eyledüm

Sihr-i eş'ârumla dünyâyı musahhar eyledüm

Zati Divanı

Şair şiir alanında dünya çapında olduğunu iddia ediyor. Şiirlerini ise sihirli olarak tanımlıyor. Şiirleine sebep olarak da sevgilinin gamzesini gösteriyor.

KAYNAKÇA

Ahmedî, Dîvân, Haz. Yaşar Akdoğan, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr

Ahmet Vefik Paşa (1876), Lehce-i Osmanî.

- Akün, Ömer Faruk (1994)."Divan Edebiyatı" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. Aslan, Murat (2015). Divan Şiirinde Harut ile Marut, Uluslararası Türk Dili Edebiyatı ve Tarihi Dergisi, sayı:10/8, Ankara.
- Bahanur, Özkan Bahar (2020). Divan Şiirinde Hançer Çekmek, 402/RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi.
- Bâkî, Dîvân, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr
- Bayram, Yavuz (2007). "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler" Turkish Studies, Tunca Kortantamer Özel Sayısı-II, 2/4, 209-219.
- Çelik, Mehmet Furkan (2015). Klâsik Şiirde Bâdem, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 14, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2004), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Doğan, Cem (2013). Osmanlı Devleti'nde Cadı Avı Var mıydı? (Karşılaştırmalı Bir İnceleme).
- Emrî, Dîvân, Haz. Mehmet A. Yekta Saraç, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr
- Erdoğan, Mehtap (2013). Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Gönel, Hüseyin (2010). 15-16. Yüzyılda Divanlara Göre Divan Şiirinde Sevgili. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Hüseyin Remzi Efendi (1888), Lügat-ı Remz-i.
- Kardaş, Sedat (2018). Divan Şiirinde Büyü, Sihir ve Tılsım, Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu.
- Mesîhî, Dîvân(2020).Haz. Mine Mengi, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr
- Nayır, Hilal (2011). Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Divan Şiirinde Cadı.
- Nazik, Sıtkı (2018). Klasik Şiirde Türk Güzeli, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara.
- Nedîm, Dîvân (2017). Haz. Muhsin Macit, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr
- Nefî, Dîvân (2018). Haz. Metin Akkuş, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr
- Onay, Ahmet Talat (2016), Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993) "Cadı" Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I., Milli Eğitim Yayını, İstanbul .
- Pala, İskender (2000). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ötüken Yayınları.
- Sehî, Dîvânı(2020). Haz. Hakan Yekbaş, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr
- Şeyh Gâlib, Dîvân, Haz. Naci Okçu, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr
- TDVİA (1998). "Haydar" C.17, İstanbul.
- TDVİA (1997). "Hârût ve Mârût" C.16, İstanbul.
- Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları , Ankara.
- Yılmaz, Gökçehan Aysel (2022), Klasik Türk Edebiyatında Koncolos İnanışı, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Divanlar:

- Ahmedî Dîvânı (Haz. Yaşar Akdoğan)
Ahmed Paşa Dîvânı (Akçağ)
Ayıntablı Hafız Dîvânı (Haz. Rabia Derya Tuyan)
Bağdatlı Esâd Dîvânı (Haz. Mehmet Said Arbatlı)
Bosnalı Fâzıl Dîvânı (Haz. Mehmet Akif Duman)
Bosnalı Sâbit Dîvânı (Haz. Turgut Karacan)
Emrî Dîvânı (Haz. Mehmet A. Yekta Saraç)
Esad Dîvânı (Haz. Muhammed Nur Doğan)
Ferdun Dîvânı (Haz. Kadriye Şimşek)
Hafîd Dîvânı (Haz. Şenay Özkan)
Kadı Burhaneddin Dîvânı (Haz. Muharrem Ergin)
Livâyî Dîvânı (Haz. Köksal Seyhan)
Mesîhî Dîvânı (Haz. Mine Mengi)
Nedîm Dîvânı (Haz. Muhsin Macit)
Nâtîkî Dîvânı (Haz. Sait Özer, Mehmet Arslan)
Nebzî Dîvânı (Haz. Sait Okumuş)
Necâtî Bey Dîvânı (Haz. Mustafa Kaçalın)
Râşid Dîvânı (Haz. Ayşe Balkan)
Sehî Dîvânı (Haz. Hakan Yekbaş)
Sürûrî Acem Dîvânı (Haz. Saule Şaripbekova)
Şeyh Gâlib Dîvânı (Haz. Naci Okçu)